

УДК 372.832+140.8+330.366+378.1(100+477)
DOI 10.31392/NPU-VOU.2020.4(79).03

ПОЛІТИЧНИЙ ПОПУЛІЗМ У НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ОСМИСЛЕННЯ

Світлана ПИЛИПЕНКО

кандидат філософських наук,
Київський медичний університет

© Пилипенко С., 2020

Ключові слова: суспільство, політика, українські кризи, популізм, майбутнє, ноотехнології, ноонауки.

У статті розглянута надзвичайно актуальна для соціальних процесів у сучасній Україні тема усунення популізму, який є серйозною перешкодою для позитивного розвитку та реалізації віковичних мрій українського народу про щасливе й безпечне життя в успішній Вітчизні. Достатньо повно вивчено початковий період відходу українських науковців від радянських стереотипів суспільства й економіки та вивчення ними феномену популізму як невід'ємної частини успішних і менш успішних демократій. Акцентовано перші дисертаційні роботи, автори яких узагальнили практично всі дані з сектору праць про популізм. Указано, що слабким місцем на цій стадії вивчення цього явища було обмеження рамками однієї-двох наук

без використання новітньої інформації про Природу і Людину. Ще одним недоліком були твердження, що саме популізм був найбільшим злом за всі 30 років незалежності. Доведено, що існувало багато причин унеможливлення безкризового переходу від «імперії страху», яким був СРСР, до правничої демократії, свободи і конкуренції на засадах вільного ринку. Серед висновків наголошується, що з теренів України поширюються ідеї і докази того, що подальший прогрес людства буде норозвитком з одночасним лікуванням біосфери. В умовах ноосуспільства і нооекономіки через удосконалення середньої і вищої освіти популізм зникне цілком природним чином, адже особу з ноомисленням неможливо ввести в оману.

Актуальність дослідження і виявлення невіршених проблем

Напередодні настання нового тисячоліття інформаційна сфера ще не була перепопвнена апокаліптичними матеріалами про світовий тероризм і глобальне потепління. Тоді потоком лилися мрійливі передбачення спокійного розвитку планети під управлінням США, що позбавилися єдиного серйозного конкурента – Радянського Союзу з його блоком сателітів. У негативному секторі переважали статті про екологічні загрози і необхідність керуватися принципами «сталого розвитку». Вирізнявся з цього хору тільки голос американського соціолога С. Хаттінгтона, який спромігся довести неминучість цивілізаційних конфліктів у найближчий час [15]. В Україні були подолані головні негативні наслідки повного економічного краху першої половини 1990-х років і економічні показники потроху зростали.

Настали роки поглибленого наукового дослідження перебігу політичних та економічних подій в Україні, де продовжувалася економічна стагнація і рух до позиції найбіднішої країни на європейському континенті та перетворення у світового рекордсмена в показниках довготривалого зменшення валового внутрішнього продукту [13]. Усе рідше й рідше згадували про те, що в рік проголошення незалежності абсолютна більшість населення тоді ще 50-мільйонної держави була твердо переконана у світлому майбутньому й прискореному переході не тільки до економічних стандартів європейської демократії, а й до безпеки та якості життя. Сподівання спиралися на розвинену вищу школу і світові досягнення в наукових дослідженнях.

Пояснюючи причини неуспіхів, усе частіше стали використовувати запозичене англійським світом з латини слово «популізм», яке виграло в ньому змагання з менш благозвучним грецьким «демагогія». Цей вислів є нашим припущенням, з яким можуть не погодитися читачі. Ми спираємось на відомий з історії США факт формуван-

ня робітничо-селянської політичної партії для самозахисту відповідних груп населення. Її керівники, як ми припускаємо, не могли через зміст слова «демагогія» назвати партію «демагогічною», віддавши перевагу назві «*The People's Party*». Вони не боялися того, що її часто називатимуть «популістською», адже це не стимулювало акцентування її демагогічних рис. Так вона й увійшла в історію як «Популістська партія» (партія «популістів») [8, с. 136].

Відтак паралельно з продовженням національного економічного колапсу і загостренням внутрішніх політичних змагань разом з посиленням «різновекторних» зовнішніх впливів на Україну в її науковому світі зростала цікавість до викривлення зарубіжних гіпотез і теорій. Безперечним доказом цього стало народження нової науки про суспільство – політології. Один за одним великі університети не тільки пропонували студентам нові знання, а й розпочали готувати фахівців з політології. Логічним розвитком розширення вищої освіти стало проведення перших досліджень явища популізму (назвемо три кандидатські [6; 4; 12] і одну докторську з монографією [8]). Кількість публікацій зростала, тому ми обмежимося нагадуванням про дослідження В. Ачкасова, Н. Баранова, В. Бебика, Д. Видріна, М. Карашука, Б. Кіршенблата, Б. Коваля, В. Литвина, І. Новоженової, І. Побочія, С. Погорельської, С. Семенова, Т. Радя, С. Шульговського і О. Яроша. Очевидно, що активізувалося використання зарубіжних джерел і були перекладені обрані книги. Термін «популізм» з'явився в різноманітних дисциплінарних і навіть у тлумачних словниках [1, с. 878].

При вивченні вказаних та інших цікавих для нас джерел ми звертали увагу не тільки на вражаючу різноманітність визначень популізму, що є характерною ознакою виникнення і початкового розвитку цікавості до якогось важливого в усіх аспектах явища та його концептуальних характеристик, а й до спроб оцінювання його внеску в розвиток політичних

та економічних явищ. Таких праць виявилося мало. Найбільше нас цікавили прогнози на майбутнє, але саме тут проведені до нас дослідження виявилися «мовчазними» і обмежувалися тільки загальними висловлюваннями, не заглиблюючись у тенденції змін технологій, ринків праці, основ життєзабезпечення в умовах погіршення екологічного стану довкілля та інших негараздів.

Мета, завдання і методологія дослідження

Тому ми обрали метою нашого дослідження, перші результати якого викладені в цій статті, аналіз висновків українських науковців з оцінювання суспільного економічного впливу явища безперечного посилення політичного популізму в Україні після відновлення незалежності. Ця інформація запланована нами для виконання практичного завдання – формування вірогідного прогнозу розвитку політичних та економічних подій у постпандемічні роки не надто віддаленого майбутнього.

Намір вийти далеко поза межі аналізів і класифікацій у межах політології, соціології та філософії примушує нас максимально урізноманітнити методологію і використовувати різноманітні знаряддя зі світу точних і гуманітарних наук (Sciences & Arts). Основою ми вважаємо загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, аналогії, класифікації, типологізації та історизму. Для аналізу таких складних за характеристиками і чутливими зонами систем, якими є політичні структури сучасних держав (і «стабільних», як на Заході, і «перехідних», як Україна) нам будуть важливі не тільки універсальні та фундаментальні філософські закони, а й відкриття молодими науками законів мислення людей з урахуванням їх різноманітності і широкого спектру відхилень і аномалій. Тому ми будемо звертатись до етології, когнітології, нейромолекулярної біології й інших, що мають значні досягнення у указаній галузі. Якщо зазвичай у гуманітарних дослідженнях у

терміни «генетичний» чи «історико-генетичний» методи вивчення якогось явища вкладають звернення до деталей і особливостей його розвитку в часі, чіткої періодизації, диференціації й таксономії, то ми через залучення молодих точних наук будемо посилювати можливості аксіологічного методу даними й досягненнями палеогеноміки, ізотопної фізики, молекулярної генетики й інших подібних наукових секторів нашого часу.

Виклад головних результатів

Розпочнемо не з порівняння десятків варіантів визначення поняття «популізм» та рекомендацій щодо їх використання в різноманітних глобальних, локальних і проміжних умовах, а з вивчення перших трьох кандидатських досліджень. Це ми вважаємо ефективнішим від порівняння текстів багатьох десятків статей і тез, адже кожна дисертаційна робота полягає насамперед в опрацюванні великої кількості книг, статей і повідомлень з якоїсь тематики. Після проведення порівняльних та інших досліджень їх автор виносить на захист автореферат і рукопис дисертації з більш чи менш глибоким узагальненням стану розробки обраної ним теми чи проблеми.

Обрані нами дисертаційні роботи особливо цікаві тим, що їх можна вважати ознакою перебування України в «перехідному періоді», коли життя примусило відмовитися від радянського комплексу гуманітарних дисциплін і спробувати використати зарубіжні досягнення. Першим це зробив С. Мигдаль, а про важливість цієї інформації він указав найбільш лаконічним способом – у невеликій за обсягом анотації до автореферату: «Захищається дисертація, в якій представлений теоретичний аналіз популізму як феномена політичного життя суспільства і важливого чинника політичної боротьби за владу. Новизна дослідження полягає в тому, що популізм уперше аналізується як політична дія, з допомогою якої панівний клас (група) суспільства провокує і включає маси в маніпулятивну політичну гру з харизматичним лідером де-

демагогічного типу і намагається таким чином нейтралізувати, асимілювати їх політичну активність, здійснити політичну рокировку влади і зняти соціальну напруженість у суспільстві. В роботі аналізуються організаційні структурні компоненти популістської політичної дії: ідеологія, лідер, рух / партія /, його механізм і технологія. У дисертації використані роботи класиків політичної думки, які раніше не знаходили свого застосування при дослідженні даної проблеми: А. Грамші, Ж. Політцера, Д. Лукача, Л. Троцького, А. Камю та ін.» [6, с. 14]. Зауважимо, що оскільки ця дисертація була створена раніше від інших, то використання слів «популізм уперше аналізується як політична дія» ми вважаємо виправданим.

Відмінності між усіма трьома дослідженнями непринципові й обмежуються вивченням загальних характеристик популістичних явищ у межах політології. У результаті основний зміст анотацій авторефератів М. Дем'яненко і Т. Прядко майже збігається [4; 12], але в них немає прізвищ зарубіжних чи українських науковців. Малі відмінності і в обсязі анотацій, а більший розмір у випадку автореферату М. Дем'яненко зумовлений включенням короткого нагадування про необхідність якось зупинити шкідливий вплив популізму: «Запропоновано ряд заходів, спрямованих на мінімізацію та стримування популізму через становлення повноцінних механізмів народовладдя; підвищення політичної та правової культури посадових осіб та громадян; забезпечення доступу до альтернативної та об'єктивної інформації всіх членів суспільства» [4, с.18].

Набагато більша різноматність вивчених нами трьох авторефератів спостерігається в обсягах у змісті тих фрагментів, у яких викладені головні висновки з дослідження. В авторефераті С. Мигдала висновки тільки трохи довші від анотації і становлять короткий перелік визначальних характеристик популізму: 1) це системна політична дія задля рокування

влади і збереження соціального статусу; 2) це скерована на досягнення і утримання влади маніпулятивна гра з масами харизматичного лідера демагогічного типу; 3) у популізмі домінують інтереси панівного класу; 4) науковці визнали соціальну базу популізму полікласовою з домінуванням інтересів середніх верств; 5) для популізму найбільш сприятливі суспільства з пануванням товарного виробництва і ринку [6, с. 12].

Дем'яненко М. виділив на «Висновки» майже учетверо більше місця і набагато детальніше висвітлює ці 5 положень, додаючи до них шосте – проєкт атенуації чи повної ліквідації популізму: «Враховуючи різноплановість прояву популізму у вітчизняній політиці, варто виокремити заходи, спрямовані на його мінімізацію і стримування. Головним чином вирішення цієї проблеми лежить у площині становлення повноцінних механізмів народовладдя; стабільних демократичних норм і традицій; високої політичної та правової культури як посадових осіб, так і громадян; забезпечення та доступу до альтернативної та об'єктивної інформації всіх членів суспільства. Політична наука також має внести свій вклад у справу викриття популістських заяв та дій шляхом усебічного дослідження цього явища, оскільки вивчення феномену популізму сприятиме об'єктивній оцінці даного явища. Неупереджений аналіз, публічні оцінки фахівців та незалежних експертів, політичних дій і результатів правотворчості допоможуть аргументованіше доводити неспроможність популістських тез, лозунгів та обіцянок, розкривати їх нереальність» [4, с. 16].

Погоджуючись з цими положеннями, ми все ж відзначаємо їх «мрійливість», адже запропоновано реалізувати повноцінне народовладдя, виховати культурних посадових осіб і забезпечити всім доступ до об'єктивної інформації. Шкода, що це нереально, адже через відсутність світової конвенції про етику журналістики і бажання володарів засобів інформації мати макси-

мальні прибутки в усьому світі виразно виявляють себе нахили друкованих та електронних ЗМІ до надання масам насамперед і найбільше приємних для них інформаційних повідомлень (тут спектр дуже широкий – від фейків та «страшилок» аж до антинауки, містики і відвертої порнографії).

Автореферат Т. Прядко є певним феноменом не тому, що він з'явився у 2018 р. після усіх «майданів», а через підхід авторки до розподілу акцентів у його структурі. Анотація у ньому порівняно коротка і не вирізняється серед інших, а от «Висновки» мають майже у 12 разів більший обсяг, що складає п'яту частину дуже великого за розмірами автореферату (60 тис. знаків). У них на «докторському» рівні послідовно витлумачено факт виникнення світового консенсусу щодо існування популізму як постійного атрибуту всіх варіантів демократичних соціумів. Прядко Т. наголошує на тому, що максимум впливу популізму досягається у тих, подібних до України випадках, коли відбувається перехід від тоталітаризму і бідності до чогось нового, яке населення уявляє собі мало не земним раєм чи повторенням кращих на планеті взірців.

Без деталізації, але достатньо повно Т. Прядко наводить класифікацію різновидів популізму та попереджає, що серед них немає жодного варіанта, який би не викликав у мас недовіру до всіх інших політиків на тлі тверджень, що сподіватися можна тільки на харизматичного лідера, який фонтанує критикою минулого і обіцянками майбутнього щастя.

Додамо до цих висловлювань Т. Прядко власні думки. У результаті царювання популізму, що ми маємо в сучасній Україні, зникають сподівання, посилюються апатія і абсентизм, формується поле небезпечної для життя негативної есхатології. Наслідком стає не концентрація ресурсів народу, а еміграція (в найгіршому випадку – суїцид). В Європі популізм стимулює наміри населення відмовитися від базових цінностей наявної демократії і сподіватися на потужного лідера, який вирішить всі проблеми –

підвищить рівень життя і знизить безробіття, зупинить потік іммігрантів та ін.

Доцільно найбільш детально розглянути пропозиції Т. Прядко щодо ліквідації недоліків популізму й використання та посилення невеликих позитивних якостей як стимулятора активності мас, засобу виведення із застою чи прострації. Цитуємо:

«Убезпечити чи принаймні зменшити негативний вплив популізму на демократичне суспільство можуть такі механізми та чинники:

1) законодавчі норми, що забезпечують прозорість виборчого процесу, урегульовують методи і засоби застосування виборчих технологій;

2) готовність політичної еліти до відкритої розмови зі суспільством як у період виконання владних повноважень, так і під час виборчих кампаній;

3) прозорість і відповідальність прийняття політичних рішень, які мають бути зрозумілі для суспільства, насамперед, щодо очікуваних наслідків;

4) раціоналізація політичної свідомості виборця, формування його громадянської компетенції через актуалізацію й поширення політичної освіти, залучення громадян до активної суспільно-політичної діяльності;

5) щодо пострадянських суспільств, то це ще й формування моральної й соціальної відповідальності за якість політичної влади, подолання патерналізму в політичній культурі;

6) активна просвітницька й виховна діяльність політиків, громадських авторитетів і лідерів думок із цільовими групами, суспільством загалом щодо несприймання популізму;

7) забезпечення умов для функціонування вільних ЗМІ як прямого втілення свободи слова, важливого інструменту формування й артикуляції політичних думок, методу демократичного контролю, каналу суспільної комунікації, політичного інформування й освіти. Важливим чинником зменшення простору для популізму є усві-

домлення громадянами й політиками при прийнятті політичних рішень своїх соціальних інтересів і власної системи соціально-політичних цінностей» [12, с. 16].

Можна погодитися з правильністю всіх семи пропозицій, але реально їх утілити в життя, на жаль, неможливо. Хто, наприклад, повинен відповідати за «формування моральної й соціальної відповідальності за якість політичної влади»? За роки незалежності багато разів обрані склади Верховної Ради приймали довгі за текстовим викладом закони, що давали шлях великій корупції, яку неможливо було покарати. Прикладом є тема «державний земельний кадастр» і виділення територій з державного фонду. У жовтні 2020 р. наша влада визнала, що вкрадено було понад 5 млн гектарів. Чи будуть повернуті народу? Дуже сумнівно.

Ще приклад – пункт 4). У ньому є побажання щодо досягнення «громадянської компетенції» виборців. Тут помилково використане слово «компетенція», адже правильно – «компетентності». Причиною ми вважаємо дуже поширене в 1990-х роках і збережене навіть зараз запозичення з радянського періоду російської мови, у якій тоді слово «компетенция» означало одночасно і повноваження службової особи, і її ЗУН (знання, уміння і навички). Це ототожнення обох цих значень вражає й зараз – досить поглянути в російськомовній Вікіпедії на те, що там написано на запит «компетенция». А от в Україні після 2000 року вже поширилося правильне в усіх сенсах використання двох термінів: «компетенції» для позначення службових повноважень і «компетентності» – для реалізаційних спроможностей (це сума ЗУН і практичного досвіду).

Питання реального і бажаного рівнів «громадянської компетентності» у посткомуністичних державах глибше інших науковців вивчав професор з Кракова П. Штомпка, який отримав світове визнання саме завдяки дослідженню цієї теми і пропозиції термінів «соціальна до-

віра», «культурна травма» та ін. У нас серед фахівців відома його велика книга «Соціологія. Аналіз сучасного суспільства» [14]. Грунтовний виклад головних положень досліджень П. Штомпки попередніх років у темі «Реальна і бажана громадянська компетентність» з багатьма пропозиціями щодо змін у системі освіти України можна знайти в статті К. Корсака «Цивілізаційна компетентність громадян і завдання обов'язкової освіти» [10].

У цих та інших подібних наукових працях указано, що після світового провалу комуністичної ідеї громадяни Польщі, України чи Росії виявилися цілкомитовно підготовленими для проведення суспільної трансформації і реалізації позитивних можливостей лібералізму та вільного ринку. Різні сучасні результати цих трьох країн легко пояснити: поляки були «ближче до Заходу» і не віддали повноту влади бандитам і демагогам, а от ми і росіяни не змогли опиратися сподіванню на «міцну руку», що й привело до поганих наслідків у нас і ще гірших у Росії ([5] та ін.). У нас правління «донецької мафії» на чолі з В. Януковичем було тільки чорним епізодом, а от у Росії все це триватиме аж до її повного зникнення через розпад на фрагменти, частина яких уже квазінезалежні (Чечня, Татарстан, Якутія та ін.).

Наближаючись до «Висновків», проаналізуємо особливості оцінювання ролі популізму в новітній історії України. Потік публікацій про популізм засвідчує повну однаковість у негативній оцінці ([3; 7] та ін.). Авторі змагаються тільки в переліку нещастя і у визначенні місця популізму серед усіх тих чинників, які вивели Україну в число світових економічних аутсайдерів. З-поміж можливих джерел ми обрали матеріал В. Федоріна «Економіка популізму» [13], що виділюється не так назвою, як неордінарним уведенням в тему:

«Наше життя, яке і є предметом економіки, настільки різноманітне і цікаве, що весь час ставить експерименти в режимі реального часу. За вікном проходить експери-

мент під назвою «спроба побудови сильної української економіки і сильної національної держави». Експерименти ставлять політики, компанії, бізнеси. Наше завдання – в цих експериментах знаходити якусь логіку, раціональність і часто навіть парадоксальність. На жаль чи на щастя, світ не стоїть на місці, і те, що здавалося усталеним і правильним 10–20 років тому, сьогодні виглядає не настільки правильним.

Я б хотів поговорити про економіку популізму. Це явище показує, що ігнорування базових, фундаментальних основ економічного мислення загрожує великими неприємностями і для окремих людей, і для цілих країн.

У базі даних МВФ є 166 рядків, які присвячені розвитку 166 країн з 1993 по 2013 роки. І Україна в цьому списку займає «почесне» 166 місце по динаміці ВВП.

Україна займає передостаннє місце з кінця серед європейських країн по подушному ВВП – біднішою є тільки Молдова. Україна займає непочесне перше місце позиції корумпованості – адресую вас до рейтингу Transparency International.

Україна займає непочесне перше місце в Європі за рівнем економічної несвободи. Як ми дійшли до такого життя?

Популізм... зіграв у цьому невтішному результаті дуже важливу роль. І в найближчі роки... нам доведеться долати спадщину тих неправильних, алогічних рішень, які приймалися протягом останніх десятиліть» [13].

Специфіка цього матеріалу В. Федоріна в тому, що точно і навіть вичерпно висвітлено негативний вплив популізму на «розвиток» України. Але її автор надто обмежує свій аналіз і висновки акцентуванням тільки цього феномену, не помічаючи багатьох інших чинників наявних економічних і соціальних негараздів. Укажемо тільки найважливіше.

Федорін В. доволі категорично і прямолінійно стверджує, що гіперінфляція початку 1990-х років викликана «неспроможністю політиків відповідати за свої слова».

Ми ж оцінюємо набагато повнішими дослідження і висновки К. Корсака у статті [10], що також використовує об'єктивні національні і світові дані. У ній нас вразив перелік особливостей «смертельного радянського спадку» і вказівка на те, що, за словами одного з провідних наших політиків В. Горбуліна, в 1997 році «ВВП на душу населення в Україні дорівнював 13,2% середньосвітового» [2]. Якщо ж від загальності перейти до конкретики, то виявиться, що легальні річні середні заробітки українців у 1998 році дорівнювали 270 доларів США. Тотальний голод не стався тільки завдяки тіньовому сектору економіки, який діяв поза законами і постановами шкідників-популістів з Адміністрації Президента, Верховної Ради і КМ.

Схоже на те, що в українців і Радянської України не було після проголошення незалежності і плебісциту-1991 шансів подолати перешкоди перехідного періоду хоча б на рівні половинки досягнень Чехії (там завдяки В. Гавелу сукупна інфляція за кілька років «переходу» виявилася меншою від 40%). Прочитуємо перелік негативного радянського спадку зі статті К. Корсака:

«В Україні ми маємо комплекс кількох революцій, кожна з яких, взята окремо, достатня для розвалу виробництва і зниження якості життя населення. Не претендуючи на повноту аналізу, вкажемо головні з них.

1. Відновлення України під час розпаду комуністичної імперії як її фрагменту, позбавленого майже всього, необхідного для автономного існування – від структури управління і кадрів керівників аж до свого місця в світовому розподілі виробництва і торгівлі.

2. Занепад і зникнення тоталітаризму, докорінна зміна засад організації суспільства, системи пріоритетів і цінностей, законодавства та ін.

3. Важка відмова від обожнювання держави, приватизація, перетворення «нічийного» в «чийсь» в умовах втрати керівності й перманентних бійок за поділ влади, власності і ресурсів.

4. Необхідність перетворення практично повністю (>80%) орієнтованого на військові потреби виробництва у щось, що здатне створювати продукцію, яка була б придатною для споживання всередині країни і продаж за кордон.

5. Багатократне підвищення вартості енергоносіїв в умовах успадкування енерговитратної промисловості та повної відсутності навичок і засобів збереження й раціонального використання всіх форм енергії.

6. Втрата цінності старих індивідуальних і колективних знань і навичок, необхідність зміни менталітету і переходу від повної покірливості і вражаючої несамостійності середнього радянського громадянина до надії лише на себе і своїх найближчих, здатності до боротьби за свої права, вміння діяти автономно і ефективно, швидко і рішуче перебудовуватися, змінювати заняття і навіть оточення та ін.

Цей спадок ми змушені долати не в надто сприятливих зовнішніх умовах, маючи керівників, які лише з середини 90-х років навчилися безпомилково розрізняти Раду Європи і Європейський Союз» [2, с. 6].

А чи є шанси на позитивний розвиток України в даний момент, коли до вла-

ди прийшла чергова група некомпетентних популістів?

Відповівши, що шансів немає, ми б просто приєдналися до когорти інших науковців, з яких ми вказали тільки найбільш достойних. Однак якщо активно використати критичне мислення і найновіші дані про світовий технологічний прогрес, то відповідь може звучати так: запозичуючи взірці з інших держав і припускаючи вічність індустріальних технологій і класичних теорій суспільного розвитку, ми й справді будемо рухатися до середньоєвропейського рівня ще півстоліття чи й довше. Якщо ж звернути увагу на те, що в останні роки у світі розпочався перехід до нооери у формі винайдення все більшої кількості екологічно ідеальних технологій, то можна стверджувати – Україні треба йти шляхом ноорозвитку, який не потребує грандіозних інвестицій і модернізації всього наявного виробничого комплексу.

Та для перетворення цих можливостей у повсякденну дійсність керівники держави і вищої школи мають змінити систему цінностей і пріоритетів. Достатньо розвинена вища школа і великий контингент викладачів і науковців гарантують можливість руху держави до економічних і соціальних успіхів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1140 с.
2. **Горбулін В.** Економічні реформи і національна безпека України // Економічний часопис. 1998. № 11–12. С. 3–7.
3. **Додонов Д. Р.** Феномен популізму в сучасному політичному просторі // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 123. С. 421–423.
4. **Дем'яненко М. М.** Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 20 с.
5. **Ейдман І.** Росія – це не держава, а мафіозне угруповання – «Чекістська сім'я дона Путіна». URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/eydman/rosija-ndash-tse-ne-derzhava-a-mafiozna-ugrupovannja-chekistska-sim-ja-dona-putina-1522276.html> 9-10-2020.
6. **Мигаль С. М.** Популізм в політичному житті суспільства: автореф. Дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 1995. 14 с.

REFERENCES

1. Velykyy tлумachnyy slovnyk ukrayinys'koyi movy / Uklad. i hol. red. V. T. Busel [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language / Ed. V. T. Busel]. Kyiv; Irpin': VTF «Perun», 2001. (in Ukrainian).
2. **Horbulin, V.** (1998) Ekonomichni reformy i national'na bezpeka Ukrainy [Economic reforms and national security of Ukraine]. Ekonomichnyy chasopys [Economic Journal], № 11–12, pp. 3–7. (in Ukrainian).
3. **Dodonov, D. R.** (2017) Fenomen populizmu v suchasnomu politychnomu prostori [The phenomenon of populism in the modern political space]. Hileya [Giley], Issue 123, pp. 421–423. (in Ukrainian).
4. **Dem'yanenko, M. M.** (2016) Populizm yak politychnyy fenomen i manipulyatyvna tekhnolohiya [Populism as a political phenomenon and manipulative technology]. Abstract of candidate's thesis. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of State and Law. VM Koretsky. (in Ukrainian).
5. **Eydman, I.** (2020) Rosiya – tse ne derzhava, a mafiozne uhrupovannya – "Chekist-s'ka sim'ya dona Putina" [Russia is not a state, but a mafia group – "Don Putin's Chekist family"]. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/eydman/rosija-ndash-tse-ne-derzhava>

7. **Кавка В. В.** Популізм як ефективна політична технологія сучасних виборчих процесів в Україні // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 406–409.
8. **Кіянка І. Б.** Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології: монографія. Львів: Простір-М, 2016. 386 с.
9. **Корсак К. В.** Цивілізаційна компетентність громадян і завдання обов'язкової освіти // Освіта і управління. 1998. Т. 2, №1. С. 7–12.
10. **Корсак К.** Перспективи розвитку освіти в Україні на межі століть // Українські варіанти. 1999. № 3–4. С. 6–13.
11. **Корсак К. В., Корсак Ю. К.** Нооглосарій-2 – ноонауки для майбутнього без колапсів // Вища школа. 2019. № 2. С. 31–53.
12. **Прядко Т. П.** Популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 20 с.
13. **Федорин В.** Экономика популизма. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2015/10/1/561862/> 19-10-2020
14. **Штомпка П.** Социология. Анализ современного общества / пер. с польск. С. М. Червонной. М.: Логос, 2005. 664 с.; 32 с. цв. вкл.
- a-mafiozna-ugrupovannja-chekistska-sim-ja-dona-putina-1522276 (in Ukrainian).
6. **Myhal', S. M.** (1995) Populizm v politychnomu zhytti suspil'stva [Populism in the political life of society]. Abstract of candidate's thesis. Odesa. Odesa I.I.Mechnykova university. (in Ukrainian).
7. **Kavka, V. V.** (2015) Populizm yak efektyvna politychna tekhnolohiya suchasnykh vyborchykh protsesiv v Ukraini [Populism as an effective political technology of modern electoral processes in Ukraine]. Hileya [Giley], Issue 102, pp. 406-409. (in Ukrainian).
8. **Kiyanka, I. B.** (2016) Populizm v istoriyi ta suchasnosti: ideolohichni techiyi, rukhy ta politychni tekhnolohiyi: monohrafiya [Populism in history and modernity: ideological currents, movements and political technologies: monograph]. L'viv: Prostir-M. (in Ukrainian).
9. **Korsak, K. V.** (1998) Tsyvilizatsiyna kompetentnist' hromadyan i zavdannya obov'yazkovoyi osvity. [Civilizational competence of citizens and tasks of compulsory education]. Osvita i upravlinnya [Education and management, volume 2, no. 1, pp. 7–12. (in Ukrainian).
10. **Korsak, K.** (1999) Perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini na mezhi stoliť [Prospects for the development of education in Ukraine at the turn of the century]. Ukrainy'ski varyanty [Ukrainian versions], no. 3–4, pp. 6–13. (in Ukrainian).
11. **Korsak, K. V., & Korsak, Yu. K.** (2019) Noohlosariy-2 – noonauky dlya maybutn'oho bez kolapsiv [Nooglossary-2 is a noosciences for the future without collapse]. Vyshcha shkola [Higher School], no. 2, pp. 31–53. (in Ukrainian).
12. **Pryadko, T. P.** (2018) Populizm yak ryzyk demokratychnoho rozvytku i zasib politychnoyi mobilizatsiyi elektoratu [Populism as a risk of democratic development and a means of political mobilization of the electorate]. Abstract of candidate's thesis. Kyiv, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. (in Ukrainian).
13. **Fedoryn, V.** (2015) Ėkonomyka populyzma [Economics of populism]. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2015/10/1/561862/> 19-10-2020 (in Russian).
14. **Shtompka, P.** (2005) Sotsyolohyya. Analiz sovremennoho obshchestva. [Sociology. Analysis of modern society]. Moscow: Logos. (in Russian).

15. **Huntington S.** (1996). The Clash of Civilizations and Remaking of World Order. Simon & Schuster.